

Tarzan in spagaat

Ton Lathouwers

Wijzen en heiligen

“Wijzen en heiligen vind je overal”. Dat was de laconieke reactie van mijn Chinese Ch’an-meester Teh Ching, toen ik in zijn klooster in Indonesië aankwam. Hij had toen juist mijn enthousiaste relaas gehoord over mijn eerdere verblijven in Japanse en Koreaanse zenkloosters en over de zenboeken die ik gelezen had. Ik had hem echter ook verteld hoe diep ik geraakt was door schrijvers als Dostojewski, Sjestov en veel anderen. En ik bekende dat ik me nogal verscheurd voelde tussen deze twee polen: de officiële zen en de literatuur.

Het bleef voor Teh Ching niet bij dat bovenstaande regeltje. Hij legde me ook uit, hoe het boeddhisme in Indonesië tot nieuw leven was gekomen. Ik wist al, dat hij geprobeerd had om samen met zijn dhamma-voorganger Pen Cheng de meer dan twintig verschillende boeddhistische richtingen in Indonesië op één lijn te krijgen, onder de paraplu van wat nu de Sanggha Agung Indonesia heet. Maar het meest verrassend bleek de wijze, waarop de opbloei in deze lappendeken tot stand kwam. Teh Ching legde het accent namelijk niet meer bij de officiële leraren in de traditionele richtingen maar bij een nieuwe categorie leraren. Dat bleken oudere boeddhisten, die niet konden terugvallen op een officiële transmissie of autorisatie maar wel door het leven zelf gepokt en gemazeld waren. Zij waren het, die vanuit een persoonlijke betrokkenheid nieuwe meditatiecentra stichtten, bijeenkomsten organiseerden, lezingen hielden. Ze reisden daarvoor stad en land af en offerden er dikwijls al hun vrije tijd voor op. Teh Ching stimuleerde dit spontane gebeuren volledig en sanctioneerde het ook. De woorden die hij daarbij letterlijk gebruikte logen er niet om: “Dat moet gebeuren om de macht van de bestaande structuren met hun officiële hiërarchie te doorbreken”. Die structuren en hiërarchie hadden voor hem wel degelijk hun zin, maar ze bleken de hoognodige vernieuwing ook in de weg te staan..

Dat was even slikken. Het leek haaks te staan op wat ik in Japan gezien had en meebeleefd had: een duidelijke hiërarchie, strakke structuren en vastliggende vormen. Zenmeesters met transmissie in een officiële lijn. Het had een grote indruk op mij gemaakt. Onwillekeurig was ik ervan uit gegaan dat dit toch wel het enige echte zenboeddhisme moest zijn en dat het voortbestaan ervan alleen op deze wijze kon worden gegarandeerd. En nu werd dit alles door Teh Ching eventjes met een brede glimlach op zijn kop gezet.

Fundamentele koan

En daar bleef het niet bij. Ik leerde in diezelfde tijd ook de werken van Hisamatsu kennen, voor de lezers van dit blad inmiddels geen onbekende meer. Zijn fundamentele koan: “precies hier en nu, wat je ook doet werkt niet. Wat ga je doen?” was het eerste wat ik van hem meekreeg. Met als pikant voorbeeld van deze impasse meteen daar bovenop: “Met een leraar kom je er niet. Maar zonder leraar kom je er ook niet”. Toen een van de toehoorders daarop zei: “Nou, dan zit ik wel behoorlijk in een spagaat” antwoordde Hisamatsu doodleuk: “Ja, precies. Begin daar!”

En ik mocht in mijn jonge jaren dan wel de bijnaam Tarzan gehad hebben en een groot bewonderaar van Maurice Béjart zijn, van balletdansen had ik geen kaas gegeten. Laat staan van spagaten. Hier volgen een paar citaten van Hisamatsu, die de spagaat nog pijnlijker maakten:

“Voor mij is de mogelijkheid om te ontwaken waarbij men op zichzelf is aangewezen veel meer de werkelijkheid en de authentieke basis, dan de aanwezigheid van een ander die dit in ons zou ontwikkelen”.

“Het gaat er niet om, op een ander aangewezen te zijn die het ons leert, die het in ons ontwikkelt of die het aan ons overdraagt (...) De echte leraar is ons Ware Zelf. En verder is er geen leraar. Het Ware Zelf is de uiteindelijke, ultieme leraar”.

“Er is dus geen leraar buiten het authentieke Zelf. Er bestaat geen enkele manier waarop een leerling van een leraar de bevestiging kan krijgen, tenzij door waarachtig te ontwaken tot het Ware Zelf. In feite moeten ontwaken en bevestiging een en hetzelfde zijn.

Wanneer men een leraar buiten zich plaatst, scheidt dat alle soorten mistoestanden en dwalingen. ‘Onderzoek en kom in het reine met het Zelf’, zo heet het in het zenboeddhisme. Deze taak kan op geen enkele wijze van buitenaf opgelegd worden. Ze moet binnen onszelf oprijzen. En de diepste diepte van dit binnen is het authentieke Zelf, het Zelf zonder vorm”.

“De leraar, dat is: ‘Niets werkt. Wat ga ik doen?’ Hiervoor is geen enkele begeleiding nodig. Jij kunt het zelf helemaal alleen doen. Het is tussen haakjes wel zo, dat ook de meeste zenmeesters dit ultieme kernpunt niet begrijpen”.

Ja, de spagaat was behoorlijk pijnlijk. Ik probeerde het maar als een koan te zien, zoals er zoveel andere koans waren. Maar zelfs dat plezier werd me niet gegund. Mij werd ingepeperd dat dit niet zomaar een van de vele koans of impasses was maar een van de verschijningsvormen van de enige werkelijke koan: of het nu leven en dood betrof, goed en kwaad, het was steeds te herleiden tot deze ene fundamentele onmogelijke vraag: ‘Voordat het denken over goed en kwaad, over leven en dood in je opkomt: wat is jouw unieke oorspronkelijke gelaat?’ Dat betekent ook: ‘Voordat de tegenstelling wel leraar, geen leraar, wel transmissie, geen transmissie in je opkomen, wat is jouw oorspronkelijke gelaat?’ Met de kanttekening van Hisamatsu daarbij dat precies hier onze diepste menselijke impasse ligt en met de radicale aanbeveling die Teh Ching me op het hart drukte: ‘sterf dus eerst maar de grote dood”.

Mutual self inquiry

Maar het gaat nog verder. Hisamatsu onderstreept voortdurend, dat dit sterven van de grote dood gebeurt in wat hij noemt “een grenzeloze onderlinge betrokkenheid”. Hij voert daar zelfs een nieuw begrip voor in: mutual self inquiry:

“Mutual self inquiry, dat is: wij allemaal samen die in onderlinge betrokkenheid ons Ware Zelf onderzoeken. En ‘onderling’ slaat daarbij niet op iets tussen twee of drie mensen maar op alle mensen. Dit is pas ‘onderling’ in de meest waarachtige zin van het woord.

Wij zijn het dus allemaal samen, die in onderlinge betrokkenheid ons Ware Zelf onderzoeken. Het is dus geen aangelegenheid van een specifieke groep of van een bepaald klooster, maar het is heel de mensheid die een is in haar oorspronkelijke staat. Deze staat van het authentieke Zelf moet de ware plaats voor ons zijn”.

Kleine religie, grote religie

Maar de traditie dan? Moeten we die dan maar helemaal overboord gooien? Blijkbaar niet. Zowel Hisamatsu als Teh Ching begeleidden meditatie-retraites, gaven teisho's, hielden lezingen. Ze waren dus wel degelijk leraar. En bovendien getuigden ze ook herhaaldelijk van hun eerbied voor de traditie. Hoe zit dat?

Om deze vraag een beetje meer in beeld te krijgen toch maar weer een verwijzing naar de literatuur. Er bestaat een gedicht van de Australische nobelprijswinnaar Les Murray. Het

heet: Poëzie en religie. Dit gedicht gaat precies over het wonderlijke spanningsveld tussen het meest unieke, meest intieme religieuze beleven, door hem samengevat in het ene woord poëzie, en datgene wat tenslotte de inhoud geworden is van een 'officiële religie'. Ook deze officiële religies zijn volgens hem uiteindelijk echte poëzie:

Religies zijn gedichten. Ze verenigen
ons daglicht-ik en onze dromende ziel. Ze brengen
onze emoties, instinct, adem en aangeboren gebaren
bij elkaar in het enige hele denken: poëzie.
(...)
Een gedicht, vergeleken met een religie in volle ontplooiing,
is wellicht als de korte huwelijksnacht van een soldaat,
om van te sterven en te leven. Maar dat is een kleine religie.
De volgroeide religie is het grote gedicht in liefdevolle herhaling.
(...)
Het is dezelfde spiegel:
als het beweeglijk is flonkerend, noemen we het poëzie,
en religie, als de kern is verankerd.

En ook die verankerde kern wordt doorgegeven. Het overdragen van de lamp, zo heet een van de teksten waarin de traditionele stamboom van de zen wordt gepresenteerd. Maar let wel: het is allereerst de lamp die zo wordt doorgegeven en niet het licht zelf. Maar ook die lamp is belangrijk. En ook degenen die hem doorgeven. En daaraan ontleent de leraar-leerling verhouding wel degelijk een eigen specifieke kleur.

Daarom reciteren wij bij het sutra's zingen ook de officiële lineage van onze Chinese Ch'an traditie. Maar we gedenken daarnaast onmiddellijk "alle grote vrouwelijke leraren, wier namen in de vergetelheid zijn geraakt, maar wier verlichting doorwerkt via een transmissie die zich in wijde kringen ontvouwt". Dat is allereerst een erkenning van de volkomen gelijkwaardige betekenis van vrouwen in het grote religieuze gebeuren, een erkenning die ook binnen de boeddhistische traditie veel te weinig tot haar recht kwam. En die vrouwelijke transmissie is voor mij een even authentieke lineage. Maar in ruimste zin omsluit deze laatste transmissie natuurlijk niet alleen de vrouwelijke leraren uit het verleden. Ze omvat heel het web van Indra, ook zoals dit doorwerkt in het heden: al die ontelbare ontmoetingen binnen een grenzenloze mutual inquiry.

Één ding wil ik nog benadrukken. In de loop van de tijd is voor mij, zoals op alle gebied, ook het perspectief van het gegeven leraar-leerling veranderd. Hoe ouder ik word, hoe dieper ik beseft wat de ontmoetingen met mensen buiten de officiële traditie voor mij hebben betekend. Ook het lezen van een Dostojewski, een Sjestov en anderen was voor mij echte ontmoeting van hart tot hart. Wat mij later raakte in de officiële zen werd jaren daarvoor al door hun werken in mij wakker gemaakt. Terugkijkend kan ik alleen maar zeggen dat die literaire ontmoetingen toch het diepst gewerkt hebben.

Omdat hij toen een god was...en zijn hart zong

Laat mij het op het einde van mijn relaas maar even heel persoonlijk houden. Zo'n tien jaar voordat ik voor het eerst naar Japan ging las ik een passage uit een roman van een Sovjetschrijver, Jevdokimow. Het was een van die teksten die een diepe schok in mij teweegbrachten. De auteur beschrijft daarin zijn eigen innerlijke ommekeer, die begon met de herontdekking van het scheppen uit het niets door een kind. In een prachtige tekst, een

parafraze op het begin van de Bijbel, beschrijft hij de herinnering aan zijn eigen vroegste jeugd:

“Die dagen kon hij niet vergeten, omdat hij toen een god was. En zich de eerste dag van de schepping herinnerde..... In den beginne was er de nacht. Maar hij, god, dit kind, sliep niet. De aarde was vormeloos en leeg. De geest Gods zweefde over haar. En god, dit kind, sprak: ‘Er zij de morgen!’ En de morgen werd. En god, dit kind, sprak: ‘Dat de mensen ontwaken!’ en de mensen ontwaakten en traden uit hun huizen naar buiten. En ook hij, god, het kind, trad uit zijn huis naar buiten. De vogels begroetten hem. En het gras begroette hem. En hij liep niet over de hemel en niet over de aarde. Zijn handen zongen. En zijn hart zong. En god, het kind, zag dat het goed was en sprak: ‘Dat het zo van ochtend tot ochtend zal zijn, van jaar tot jaar, tot in alle eeuwigheid’.”

Een prachtige tekst. Maar het wordt nog pikanter als we weten dat Daisetz Suzuki, toch de bekendste woordvoerder van het zenboeddhisme in de twintigste eeuw, de joods-christelijke symboliek van het scheppen uit het niets met instemming overneemt. De overeenkomst gaat echter nog verder. Ook hij verbindt dit scheppen uit het niets met de ervaring van een heel jong kind, dat nog zo onbevangen naar de wereld kijkt dat daardoor de werkelijkheid opnieuw tot bestaan komt. Toen de theoloog Winston King eens aan Suzuki vroeg of de zen-term ‘puur bestaan’ iets met het kind te maken heeft, antwoordde de laatste: “Precies, dat is het! Dat is wat in zen benadrukt wordt. Maar dat is ook wat Christus zei en wat Confucius zei en wat de Chinese taoïsten allemaal op hun beurt hebben onderstreept: dat wij kinderen moeten zijn... Ja, puur bestaan is precies: God zei ‘Laat er licht zijn!’ Op dat moment was de hele werkelijkheid daar, totaal nieuw en compleet. Innerlijk ontwaken is precies dit eerste ogenblik. Alles is daarin ineens op dat ogenblik”. Alles, dus ook de diepste samenklank van leraar en leerling.

Het is dit beeld van het uit niets scheppende kind, dat steeds meer voor mij tot leven kwam. Bijvoorbeeld door het verhaal over een moeder, die haar dochtertje liet zien hoe fijn zand op een glazen plaat prachtige golfbewegingen ging vertonen door de trillingen van haar vioolspel. En hoe dat dochtertje toen uitriep: “Nou begrijp ik ineens hoe God de wereld schiep. Hij - of Zij - begon te zingen en toen ontstonden alle vormen”. We zullen dus weer ons hart moeten leren zingen, ons kinderhart waaraan Jewdokimow zulke indringende woorden wijdde.

Een Russisch dichter beschreef ooit, hoe eerst al het bekende onder water moet verdwijnen voordat het goddelijk gelaat daarin weerspiegeld wordt. Vanmorgen wist ik ineens hoe dat zingende goddelijke kind eruit ziet. Juist nu voor mij alle bekende plaatjes, ook die over leraar, leerling en transmissie, steeds meer onder water verdwijnen. Een moeder stuurde mij de foto van haar jonge dochtertje, vier, vijf jaar oud. Met ogen waaruit zo'n grenzeloos vertrouwen sprak, zo'n klaarheid en zo'n diepte, dat je onmiddellijk wist dat inderdaad alleen daardoor alles nieuw wordt. Een ontroerende kleine Kuan Yin.